

<https://doi.org/10.26565/2524-2547-2021-62-05>
УДК 338.24:338.48(477)

Людмила Андріївна Чвертко*

кандидат економічних наук
luda_um@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-2788-6991>

Ірина Миколаївна Кирилюк*

кандидат економічних наук
irina_kurul@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-9814-195X>

*Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
вул. Садова, 2, Умань, 20300, Україна

**ЗАГРОЗИ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ В УМОВАХ
СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ**

Метою статті є обґрунтування закономірностей розвитку туризму в Україні, що сформувалися під впливом загроз економічній безпеці галузі, та окреслення заходів, реалізація яких дозволить перебороти наявні негативні тенденції. Визначено, що туристична галузь України, зважаючи на фінансові та соціально-економічні кризи останніх років, політичну нестабільність, війну на сході країни та поширення пандемії COVID-19, які створюють відповідні загрози та ризики і впливають на економічну безпеку туризму, істотно програє в конкурентній боротьбі іншим країнам світу. Доведено, що на сучасному етапі ключовим напрямом модернізації туристичної сфери є забезпечення безпеки туризму через мінімізацію впливу цих загроз на безпеку усіх учасників туристичного ринку та галузі в цілому. Охарактеризовано понятійний апарат економічної безпеки туристичної галузі, загроз її стабільності та здатності туристичних підприємств забезпечувати стабільні результати діяльності й займати стійкі позиції на туристичному ринку. Встановлено класифікацію чинників загроз економічній безпеці туристичної галузі за ознакою «рівень виникнення» (мегарівень, макрорівень, мезорівень). Узагальнено теоретичні напрацювання з питань протидії загрозам та викликам економічній безпеці туристичної галузі через запобігання та усунення впливу їх негативних наслідків на розвиток цього сектору економіки. Проаналізовано вплив зовнішніх та внутрішніх деструктивних чинників на розвиток туризму. З'ясовано, що сучасні загрози створили умови підвищеного ризику в туристичній галузі України, що призвело до скорочення зовнішніх туристичних потоків та сприяло зростанню попиту на внутрішній туризм, який є менш залежним від зовнішніх чинників. Визначено необхідність формування особливої системи управління загрозами економічної безпеки туристичної галузі як на національному рівні, так і на рівні окремих суб'єктів туристичної діяльності. У статті обґрунтовується, що сукупність обставин, які склалися через пандемію COVID-19, детермінували виникнення нових загроз та небезпек для ефективної діяльності суб'єктів туристичної галузі. Це обумовлює потребу розв'язання проблем забезпечення достатнього рівня безпеки для розвитку туризму в умовах сучасних викликів. Визначено, що під час розв'язання широкого спектру питань розвитку туристичної сфери та забезпечення її безпеки важлива роль відводиться консолідованій роботі державних органів, громадськості та бізнесу. Доведено, що переборення наявних негативних тенденцій в туризмі, які сформувалися під впливом загроз його економічній безпеці, стане можливим за умов активного використання інновацій, серед яких особлива увага має бути приділена цифровим технологіям та інформаційному позиціонуванню туристичної сфери у віртуальному просторі.

Ключові слова: **туризм, суб'єкти туристичної діяльності, туристичний ризик, безпека в туризмі, загрози безпеці, економічна безпека туристичної галузі.**

JEL Classification: F52; Z30; Z31; Z32; H12.

Як цитувати: Чвертко, Л. А., & Кирилюк, І. М. (2021). Загрози економічній безпеці туристичної галузі України в умовах сучасних викликів. *Соціальна економіка*, 62, 51-63. <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2021-62-05>.

In cites: Chvertko, L., & Kyryliuk, I. (2021). Threats to economic security of the tourist industry of Ukraine in the conditions of modern challenges. *Social Economics*, 62, 51-63. <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2021-62-05>. (in Ukrainian)

Вступ. Туризм є одним із пріоритетних напрямів розвитку економіки й культури багатьох країн та важливим чинником соціально-економічного прогресу. Під впливом процесів глобалізації та інтеграції, що визначають закономірності розвитку сучасного світу, туризм є одним із тих секторів економіки, які демонструють найбільше зростання. Водночас, цей вид економічної діяльності надзвичайно вразливий до будь-яких потрясінь (економічних та політичних криз, війн, військових заворушень, терористичних атак, природних катаклізмів тощо) (Васильців, Лупак, Рудковський, & Белікова, 2019, с.11).

Наявний в Україні туристичний потенціал сприяє входженню України до світового туристичного ринку. Однак, маючи всі передумови для належного розвитку економіки за рахунок туризму, Україна суттєво програє в конкурентній боротьбі іншим країнам світу. Відповідно до Глобального індексу туристичної конкурентоспроможності, який розраховується за чотирнадцятьма укрупненими показниками, Україна в 2017 р. в рейтингу серед 136 країн посіла 88 позицію. За складовою рівня безпеки туризму країна ввійшла до десятки країн з найнижчим рівнем безпеки, й зайняла 127 місце (The Travel & Tourism Competitiveness Report, 2017)¹. В 2019 р. позиції країни покращились як у загальному рейтингу – 78 місце (найбільший показник зростання у субрегіоні), так і за рівнем безпеки – 107 місце (з індексом 4,8 із 7 можливих) (The Travel & Tourism Competitiveness Report, 2019)².

Нині розвиток туризму в Україні та світі великою мірою визначається пандемією COVID-19. Для того, щоб зупинити швидке поширення коронавірусу, найдієвішим механізмом стало обмеження прямих контактів між людьми, якого досягалося через зупинку ряду секторів економіки (International Monetary Fund, 2020)³. Так званий «економічний карантин» спричинив безпрецедентне падіння показників ВВП та призвів до глобального зниження туристичної активності.

На тлі заходів, що вживаються урядами по всьому світу для стримування поширення пандемії COVID-19, пов'язані з ними економічні та соціальні наслідки свідчать, що нині майбутнє туризму в усьому світі є невизначеним. Ця невизначеність, що виникла також внаслідок інтенсифікації поведінки туристів та зміни інституційних умов у різних країнах, відновила важливість розуміння руйнівних

сил туристичного попиту для розробки ефективних стратегій для розв'язання цих проблем (Agbola, Dogru, & Gunter, 2020).

З огляду на те, що економіка деякий час залишатиметься під впливом цієї нової реальності, ключовим напрямом модернізації туристичної сфери на сучасному етапі є забезпечення безпеки туризму через мінімізацію загроз усіх учасників туристичного ринку.

Метою статті є обґрунтування закономірностей розвитку туризму в Україні, що сформувалися під впливом загроз економічній безпеці галузі, та окреслення заходів, реалізація яких дозволить перебороти наявні негативні тенденції.

Досягнення визначеної мети зумовило необхідність виконання таких завдань дослідження: охарактеризувати понятійний апарат економічної безпеки туристичної галузі та загроз її стабільності; проаналізувати наслідки впливу комплексу зовнішніх та внутрішніх загроз на показники розвитку туристичної галузі України; окреслити заходи, що спрямовані на підвищення рівня економічної безпеки вітчизняної туристичної галузі та створення сприятливих умов для мінімізації наслідків загроз розвитку цього сектора економіки країни.

Об'єктом дослідження обрано динамічний процес розвитку туристичної галузі України в умовах негативного впливу внутрішніх та зовнішніх загроз на її економічну безпеку.

Предметом дослідження є теоретичні, методичні та практичні засади економічної безпеки туризму в умовах сучасних викликів.

Огляд літератури. Вітчизняні науковці, зокрема А. Голод (2014), В. Ткач (2019) та ін. неодноразово порушували питання щодо засад економічної безпеки індустрії туризму в Україні та акцентували увагу на необхідності підвищення її ефективності. В. Єрмаченко (2015) у своїх наукових доробках доводить, що сфера туризму в Україні, підкорюючись основним деструктивним факторам, які впливають на стан та розвиток національної соціально-економічної системи, стає у найближчій перспективі найбільш уразливою до економічних та геополітичних загроз, на відміну від загальносвітових очікувань домінантного впливу соціальних кризових явищ. Дослідники М. Забаштанський, Т. Забаштанська та А. Роговий (2019), розглядаючи сучасні особливості впливу трансформаційних змін туристичної галузі країни на її економічну безпеку, висвітлюють наявні тенденції

¹The Travel & Tourism Competitiveness Report 2017. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_TTCR_2017_web_0401.pdf (дата звернення: 10.10.2021).

²The Travel & Tourism Competitiveness Report 2019. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_TTCR_2019.pdf (дата звернення: 10.10.2021).

³Policy Responses to COVID-19. *International Monetary Fund*. April 10, 2020. <https://www.imf.org/en/Topics/imf-and-covid19/Policy-Responses-to-COVID-19#U> (дата звернення: 12.10.2021).

розвитку туристичної галузі в умовах транзитивності національної економіки та глобалізаційних змін світової економіки.

Вагомий внесок у висвітлення проблем, що пов'язані з економічною безпекою суб'єктів туристичної діяльності, визначення основних загроз та небезпек, які виникають у процесі їх функціонування, здійснено науковцями І. Маркіною та В. Маховкою (2015), О. Кальченко (2013) та ін. Питання управління економічною безпекою туристичного підприємства та забезпеченості ефективної системи виявлення та усунення загроз розкриваються А. Цубовим та О. Щербан (2020) та ін.

К. Wolff, S. Larsen та Т. Øgaard (2019) у своїй науковій праці досліджують сприйняття туристами ризиків, які загрожують їх безпеці під час планування і здійснення туристичної подорожі, та доводять недоцільність розгляду ризику, що сприймається туристами, як передбачувану ймовірність його реалізації. Автори К. Sano та Н. Sano (2019) акцентують увагу на тому, що комунікації між споживачами туристичних послуг у кризовій ситуації ефективно підвищують сприйняття їхньої безпеки і відновлюють готовність подорожувати. В деяких наших попередніх дослідженнях приділялася увага теоретичним аспектам страхового захисту як елемента забезпечення безпеки учасників туристичної діяльності та оцінці стану страхування ризиків вітчизняної туристичної сфери (Чвертко, Вінницька, & Корнієнко, 2020).

Останнім часом вчені зосередилися на вивченні проблем організації туристичної діяльності й обґрунтуванні механізмів забезпечення безпеки туризму в умовах гібридного протистояння та активного зростання гібридних загроз (збереження тимчасової окупації частини території України та збільшення на них масштабів військових дій, відсутність дієвих механізмів повернення кримського півострова) (Васильців et al., 2019).

Слід зазначити, що з поширенням пандемії COVID-19, науковці спрямували свої дослідження на оцінку впливу її наслідків для розвитку та безпеки туристичної галузі. Зокрема, ці аспекти висвітлюються такими вченими як С. Даниліна, Г. Коцюрубенко та О. Шикіна (2020), І. Кулиняк, І. Жигало та К. Ярмола (2021), Г. Аппельт (2020) та ін. Дослідники В. До та ін. (2021) запропонували варіанти можливих стратегій, які допоможуть туристичним фірмам оперативного реагувати на наслідки кризи, планувати ефективні заходи їх подолання й забезпечити стійкість туристичного сектору до викликів у майбутньому. Окремі автори, зокрема Raki, Nayer, Nazifi, Alexander та Seyf (2021), зосереджують увагу на стратегії відновлення туризму, що орієнтована на добробут споживачів туристичних

послуг. Необхідність застосування інноваційних технологій (як засобу виживання для малих та середніх підприємств під час та після надзвичайної ситуації з COVID-19) і використання цифрових ресурсів (як головного фактору для створення мереж та розробки інноваційних продуктів у контексті забезпечення «соціальної дистанції») розглядалися в наукових розробках S.-O. Caballero-Morales (2021), A. Berisha Qehaja (2021) та ін.

Різномасштабність дослідження впливу загроз та ризиків на туристичну діяльність підтверджує актуальність подальших досліджень та необхідність застосування комплексного підходу до формування заходів безпеки туризму. Саме тому доцільним є подальше узагальнення теоретичних напрацювань і розроблення практичних рекомендацій для протидії загрозам та викликам економічній безпеці туристичної галузі, а також для запобігання та усунення впливу їх негативних наслідків на розвиток цього сектору.

Методологія дослідження. В основу виконання завдань роботи покладено загальнонаукові методи дослідження. Під час вивчення сутнісних характеристик об'єкту дослідження застосовувалися методи діалектики та наукової абстракції; для дослідження сучасного стану і визначення тенденцій розвитку туристичної галузі – методи аналізу і синтезу, статистичні методи (індексний метод, метод статистичних групувань, аналіз рядів динаміки); для наочного представлення матеріалу та схематичності зображення теоретичних та практичних результатів дослідження – графічний метод; системний та абстрактно-логічний підходи – при обґрунтуванні пропозицій щодо запобігання внутрішнім та зовнішнім загрозам та усунення наслідків їх негативного впливу на економічну безпеку вітчизняної туристичної галузі тощо.

Інформаційною базою дослідження слугували законодавчі й нормативно-правові акти, статистичні дані інформаційно-аналітичних видань, наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених з проблем розвитку туристичної галузі та її економічної безпеки, результати власних наукових досліджень авторів. Використовувалися матеріали публікацій у спеціальних виданнях і в засобах масової інформації.

Основні результати. Автори підручника «Планування економічної безпеки підприємств» (Ареф'єва & Кузенко, 2005) вважають, що загроза безпеці підприємства визначається, як потенційна чи реальна дія, процес або явище, яке здатне порушити його стійкість і розвиток або призвести до припинення його діяльності.

Загрози економічної безпеки певної галузі, з точки зору О. Денисова, можна визначити як сукупність умов подій та факторів,

які створюють небезпеку для реалізації економічних інтересів підприємств цієї галузі (Денисов, 2017, с. 12).

Загрози безпеці суб'єктів туристичної діяльності, сучасні дослідники Захаров О. І. та Снігир А. В., визначають як поняття, що характеризує дію, процес або явище, в результаті яких виникає можливість зниження конкурентоспроможності туристичного продукту, що призводить до зменшення попиту на нього, недоотримання очікуваної величини прибутку або зазнання збитків підприємством (Захаров & Снігир, 2014, с. 302).

Категорію «економічна безпека туристичної галузі» М. Забаштанський, Т. Забаштанська та А. Роговий пропонують розглядати як такий стан туристичної галузі, за якого забезпечується можливість її результативного функціонування з урахуванням внутрішніх і зовнішніх загроз, спроможність повного та безперебійного задоволення туристичного попиту вітчизняних та іноземних туристів для забезпечення стійкого збалансованого розвитку національної економіки (Забаштанський, Забаштанська, & Роговий, 2019, с. 52).

Відповідно, рівень захищеності окремого туристичного підприємства від зовнішніх та внутрішніх загроз, класифікація яких представлена на рис. 1, визначає здатність туристичного підприємства забезпечувати стабільні результати діяльності та займати стійкі позиції на туристичному ринку.

Поділяємо думку В. О. Ткач, яка підкреслює, що зовнішні та внутрішні загрози включають окремі елементи, які можуть застосовуватися під час оцінки стану економічної безпеки будь-якого суб'єкта господарської діяльності. До зовнішніх загроз і дестабілізуючих чинників, з точки зору вченої, можна віднести: несприятливу зміну політичної системи; макроекономічні потрясіння; протиправну діяльність кримінальних структур,

конкурентів і фірм, що займаються промисловим шпигунством або шахрайством, а також правопорушення з боку корумпованих працівників правоохоронних органів та органів, що здійснюють контроль (Ткач, 2019, с. 35).

Сучасні небезпечні виклики глобальній та регіональній безпеці потребують якісної оцінки загроз, визначення їх потенціалу для підвищення ефективності захисту туризму. Характеристику загроз економічній безпеці туристичних підприємств залежно від функціональної спрямованості відображено на рис. 2

Для рівня економічної безпеки туристичної галузі загалом, крім загроз економічній безпеці, що виникають на мікрорівні й обумовлені специфікою та умовами функціонування туристичних підприємств, суттєві наслідки мають глобальні загрози, які виникають на мегарівні й формуються під впливом подій, що відбуваються у світовій економіці. На макрорівні виникають безпекові загрози державного характеру, дія яких є наслідком соціально-економічних, нормативно-правових, науково-технічних, інформаційних та політичних чинників (Фокіна, 2017). До чинників, що зумовлюють виникнення відповідних загроз на мезорівні, дослідники відносять соціально-економічні, споживчі та ресурсно-екологічні. Зазначена класифікація загроз економічній безпеці туристичної галузі та характеристика чинників їх виникнення представлена на рис. 3.

Розвиток туризму в Україні останніми роками зазнає критичного впливу деструктивних чинників геополітичного та економічного простору. Це визначає необхідність формування особливої системи управління загрозами, яка повинна функціонувати як на національному рівні, так і на рівні окремих суб'єктів туристичної діяльності (Єрмаченко, 2015, с. 80).

Рис. 1. Класифікація загроз економічній безпеці туристичного підприємства за джерелами (сферою) походження

Fig. 1. Classification of threats to the economic security of the tourist enterprise by sources (sphere) of origin

Фінансова складова	<ul style="list-style-type: none"> • економічна невизначеність; • високі темпи інфляції; • мінливість валютних курсів; • несвоєчасне та неповне фінансування програм розвитку туризму; • низький рівень інвестицій у туристичну сферу; • неефективне фінансове планування, слабкий контроль за фінансовими потоками; • коливання цін на складові туристичного продукту; • нестабільність умов оподаткування суб'єктів туристичної діяльності; • банкрутство або неплатоспроможність контрагентів; • зниження купівельної спроможності потенційних споживачів туристичного продукту
Техніко-технологічна складова	<ul style="list-style-type: none"> • недостатній рівень застосування туристичними підприємствами новітніх інформаційно-комунікаційних технологій, інноваційних розробок; • моральне та фізичне старіння матеріально-технічної бази; • неповна завантаженість потужностей; • недостатня розвинутість ринкової інфраструктури; • можливість виходу на ринок конкурентів з якісно новими туристичними продуктами
Інтелектуально-кадрова складова	<ul style="list-style-type: none"> • низький рівень кваліфікації персоналу; • низький рівень менеджменту на підприємстві; • використання недосконалих форм і методів організації праці і виробництва; • низька корпоративна культура; • соціальна незабезпеченість працівників
Інформаційна складова	<ul style="list-style-type: none"> • неможливість своєчасного отримання необхідної інформації про туристичні маршрути, туристичні продукти тощо; • неможливість своєчасного отримання необхідної інформації від партнерів; • підрив репутації підприємства
Політико-правова складова	<ul style="list-style-type: none"> • міжнародні політичні або військові конфлікти; • політична нестабільність всередині країни; • ускладнення візового режиму або обмеження виїзду чи в'їзду громадян; • загрози нормативно-правового характеру; • несприятлива державна туристична політика
Екологічна складова	<ul style="list-style-type: none"> • природні або техногенні катастрофи; • несприятливі погодні умови; • недотримання суб'єктами туристичної діяльності чинних екологічних норм і стандартів
Охоронна складова	<ul style="list-style-type: none"> • небезпека туристичних маршрутів; • фізична небезпека туристів; • фізична небезпека працівників підприємства; • недостатня захищеність майна та інформаційних ресурсів підприємства від негативних впливів

Рис. 2. Загрози економічній безпеці туристичних підприємств залежно від функціональної спрямованості

Fig. 2. Threats to the economic security of tourism enterprises depending on the functional focus
Джерело: побудовано авторами за даними (Кальченко, 2013)

Згідно з даними Державної служби статистики України, в 2013–2019 рр. динаміка туристичних потоків зазнала значних змін (рис. 4). Зокрема, попри позитивне сальдо ту

ристичних потоків у 2013 р., починаючи з 2014 р., має місце перевищення темпів зростання кількості виїзних потоків над в'їзними. Виїзний туристичний потік за період 2014–

2019 рр. зріс більше як в 1,3 разу: з 22,4 млн осіб у 2014 р. до 29,3 млн осіб у 2019 р., тоді як в'їзний потік туристів лише в 1,1 разу: з 12,7 млн осіб у 2014 р. до 13,7 млн осіб у 2019 р. Питома вага кількості подорожуючих, які здійснювали поїздку за кордон, у 2019 р. складала 68,2 %, що свідчить про істотне зрос-

тання цього показника проти початку аналізованого періоду, коли його значення становило 49,1 %. Такі зміни в структурі туристичних потоків є результатом просування України на міжнародному туристичному ринку й запровадження в 2017 р. безвізового режиму між Україною та країнами ЄС.

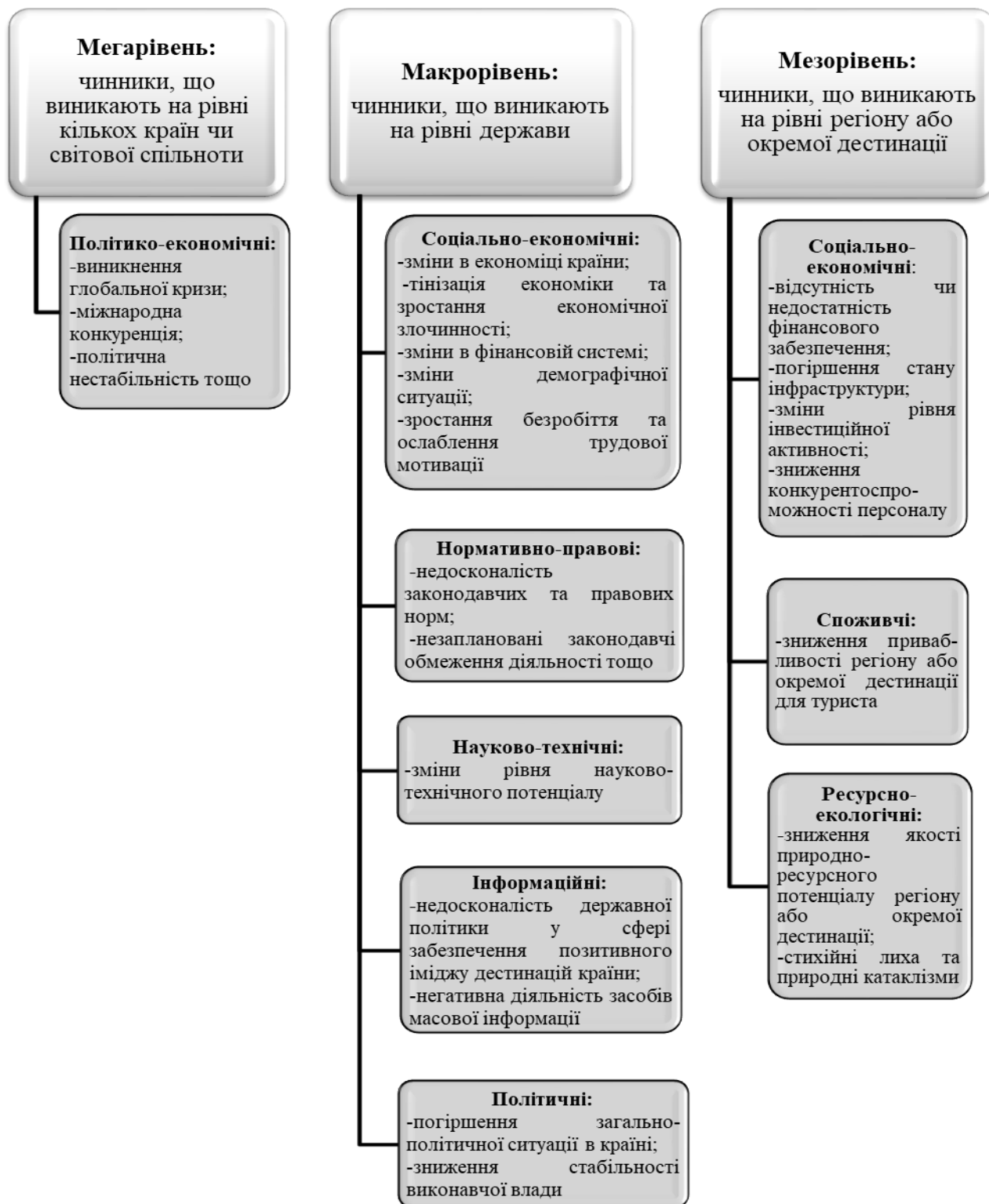

Рис. 3. Чинники загроз економічній безпеці туристичної галузі

Fig. 3. Factors threatening the economic security of the tourism industry

Джерело: побудовано авторами за даними (Фокіна, 2017)

Рис. 4. Динаміка туристичних потоків в Україні в 2013–2019 рр., тис. осіб
 Fig. 4. Dynamics of tourist flows in Ukraine in 2013–2019, thousand people
 Джерело: побудовано авторами за даними Державної служби статистики¹

Досліджуючи динаміку кількості туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, доцільно зазначити, що в 2013–2019 рр. їх загальна кількість збільшилася на 94,2%: збільшення показника відбулося в основному за рахунок тих туристів, що виїжджали за кордон (на 122,6%) (табл. 1). Кількість іноземних туристів, які відвідали Україну, за вказаний період зменшилась на 36,7%, внутрішніх – на 3,2%, що свідчить про незначне зниження попиту на внутрішній туризм.

Аналіз кількості туристів, яких обслуговували туроператори та турагенти, показує, що найбільший спад туристичної активності, за роки аналізованого періоду відбувся в 2014–2015 рр. Тенденція до зменшення цього показника в динаміці була чітко вираженою для

іноземних громадян, які відвідали Україну: у 2014 р., порівнюючи з 2013 р., мало місце зменшення кількості цієї категорії туристів на 87,3%, у 2015 р. – на 11,1% проти попереднього року. Основними причинами, що вплинули на стрімке зменшення кількості іноземних туристів, які виявили бажання подорожувати до України, є загрози, зумовлені: війною на сході України; втратою туристичних територій після захоплення Російською Федерацією Криму; політичною та економічною нестабільністю в країні. Терористичні атаки і військові операції на території країни створили умови підвищеного ризику в туристичній галузі, що значною мірою вплинуло на рішення туристів і, відповідно, призвело до скорочення зовнішніх туристичних потоків.

Таблиця 1. Кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, в Україні в 2013–2020 рр., тис. осіб

Table 1. Number of tourists served by tour operators and travel agents in Ukraine in 2013–2020, thousand people

Показники	Роки								Відносні відхилення, %	
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2019/ 2013	2020/ 2019
Загальна кількість обслугованих туристів, у т. ч.:	3157,2	2425,1	2019,6	2549,6	2806,4	4557,4	6132,1	2360,3	194,2	38,5
в'їзних (іноземних) туристів	137,2	17,1	15,2	35,1	39,6	75,9	86,8	12,0	63,3	13,8
виїзних туристів	2482,4	2085,3	1647,4	2061,0	2289,9	4024,7	5524,9	2125,7	222,6	38,5
внутрішніх туристів	537,6	322,7	357,0	453,6	4761,0	456,8	520,4	222,6	96,8	42,8

Джерело: складено авторами за даними Державної служби статистики²

¹Туристична діяльність в Україні. Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 14.10.2021 р.).

²Там само.

У 2016–2019 рр. кількість подорожуючих, які здійснювали поїздку, скориставшись послугами туристичних підприємств, знову характеризується тенденцією до зростання. Темп приросту кількості туристів, обслугованих туристичними операторами та турагентами, в цей період становить 1,4. Однак після досягнення максимуму в 2019 р. тенденція зростання цього показника змінилась на обернену. З 2020 р. і дотепер головним чинником впливу на зміну показників туристичної діяльності є пандемія COVID-19.

Нині туристична галузь опинилася в кризовій ситуації через нестабільне середовище, яке створює відповідні загрози та небезпеки для всіх учасників туристичного ринку. Основними факторами, які негативно впливають на рішення споживачів туристичних послуг в умовах коронакризи є: обмеження на поїздки та закриття кордонів, що діють у більшості пунктів призначення; проблеми безпеки, пов'язані з поїздками; спалахи вірусу і, відповідно, ризики нових заборон; небезпека зумовлена відсутністю надійної інформації; погіршення економічної ситуації (Kyryliuk, Shapoval, Povorozniuk, Herasymenko & Lytvyn, 2020).

Поширення пандемії COVID-19 позначилося на діяльності туроператорів та турагентів. Зокрема, у 2020 р. їхня кількість зменшилася, порівнюючи з 2019 р., на 574 од. (на 12,9%) (рис. 5).

Як свідчить статистика, в 2020 р. кількість туристичних путівок, реалізованих

туроператорами та турагентами (юридичними особами), зменшилась на 1,7 млн од., або на 58,2% проти попереднього року (Державна служба статистики, 2020)¹. При цьому мають місце значні зміни в структурі реалізованих туристичних путівок. Зокрема, частка путівок, реалізованих внутрішнім туристам для подорожі по Україні, зросла на 6,7 в. п.: з 9,0% від загальної кількості у 2019 р. до 15,7% у 2020 р. Водночас знизилася питома вага путівок, реалізованих виїзним туристам для подорожі за кордон (з 88,5% у 2019 р. до 83,1% у 2020 р. або на 5,4 в. п.), а також путівок, реалізованих іноземним туристам для подорожі по Україні (з 2,5% у 2019 р. до 1,2% у 2020 р. або на 1,3 в. п.). Зниження кількісних показників виїзного і в'їзного туризму головним чином відбулося внаслідок впровадження обмежувальних карантинних заходів для запобігання поширенню захворюваності на COVID-19 в країні та світі. Крім того, зниження кількості осіб, що подорожували за кордон, значною мірою обумовлене реакцією населення на рекомендації, що активно поширювалися засобами масової інформації, утриматися від таких поїздок та страхом імовірного зараження коронавірусом. Проте потреба реалізації туристичної активності населення та необхідність організації власного відпочинку й поліпшення психоемоційного стану сприяла зростанню попиту на внутрішній туризм, який є менш залежним від глобальної коронавірусної кризи та карантинних заходів, що відобразилось на показниках його розвитку.

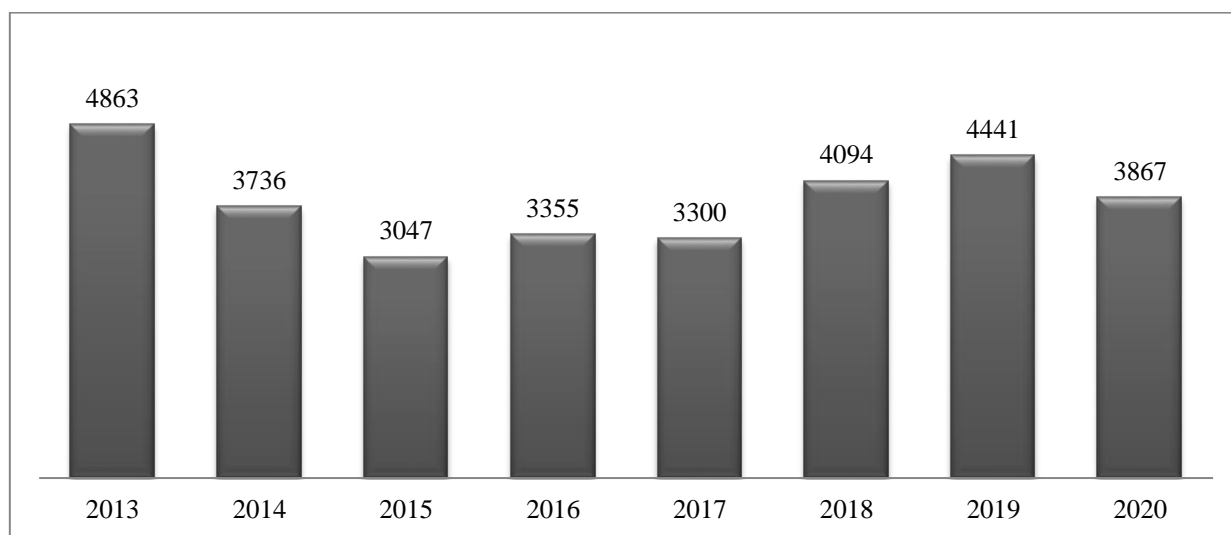

Рис. 5. Динаміка загальної кількості туроператорів і турагентів у 2013–2020 рр., тис. одиниць
Fig. 5. Dynamics of the total number of tour operators and travel agents in 2013–2020, thousand units

Джерело: побудовано авторами за даними Державної служби статистики²

¹Там само.

²Туристична діяльність в Україні. Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 14.10.2021 р.).

Загалом туристична галузь України зазнала масштабних збитків через запровадження заходів, спрямованих на подолання пандемії коронавірусу та невизначеність подальшого розвитку ситуації. За даними Всесвітньої ради з туризму та подорожей (World Travel & Tourism Council, 2021)¹, загальний внесок подорожей і туризму до ВВП країни у 2020 р., порівнюючи з 2019 р., знизився майже вдвічі: з 257,5 млрд грн до 143,6 млрд грн, а питома вага галузі в структурі ВВП – з 6,3% до 3,4% відповідно. В аналізованому періоді спостерігається негативна динаміка загального внеску туризму в зайнятість населення. Зокрема, кількість робочих місць у галузі скоротилася на 11,9%: з 1,15 млн осіб у 2019 р. до майже 1,02 млн осіб у 2020 р., а частка загального внеску туризму в зайнятість зменшилася з 6,9% до 6,3% відповідно. Загалом втрати туристичної галузі в Україні оцінюються у понад 1,5 млрд дол. США (Міністерство культури та інформаційної політики України, 2020)².

Впровадження обмежувальних заходів негативно впливає як на індустрію відпочинку та подорожей, так і на супутні галузі – готельно-ресторанний бізнес, транспорт, роздрібну торгівлю, індустрію розваг і діяльність установ культури, що відображається на погіршенні параметрів функціонування туристичного ринку. Одним із показників, що свідчить про зміну обсягів туристського споживання, є показник витрат туристів під час поїздки. Згідно з розрахунками міжнародних експертів, туристські витрати в 2020 р. проти попереднього року суттєво скоротилися. Зокрема, витрати, здійснені іноземними туристами, знизилися в 4,1 рази: з 61,9 млрд грн у 2019 р. до 15 млрд грн у 2020 р.; надходження від внутрішнього туризму, що забезпечені витратами внутрішніх відвідувачів, зменшилися в 1,7 разу: з 142,2 млрд грн до 85,9 млрд грн відповідно (World Travel & Tourism Council, 2021)³.

Окрім того, що туризм є надзвичайно вразливим до будь-яких загроз, він має здатність швидко відновлюватися. Проте адаптація до нових викликів потребує розроблення та реалізації комплексних і системних заходів, які забезпечуватимуть розвиток галузі та її економічну безпеку. Важливим чинником

відновлення туристичної сфери є досягнення оптимального балансу між питаннями безпеки, охорони здоров'я та економічними інтересами. Розв'язанню широкого спектру питань розвитку туристичної сфери та забезпечення її безпеки, а також збереженню робочих місць і джерел доходів населення, сприятиме консолідована робота державних органів, громадськості та бізнесу.

Забезпечення економічної безпеки в сфері туризму є головним завданням органів державного управління. Успішна реалізація державної політики щодо безпеки туризму гарантує забезпечення прав та законних інтересів туристів і суб'єктів туристичної діяльності.

Зауважимо, що урядом нашої країни для подолання кризи в туристичній галузі та пом'якшення наслідків впливу пандемії COVID-19 запроваджено ряд заходів, спрямованих на мінімізацію негативного впливу карантинних обмежень. Підтримка підприємств туристичної галузі здійснюється шляхом звільнення постачальників туристичних послуг від сплати ПДВ, податку на прибуток і єдиного соціального внеску, земельного податку та податку на нежитлову нерухомість, скасування сплати туристичного збору та звільнення від оподаткування при сплаті оренди за землекористування (Hotel & Destination Consulting, 2020, с. 11)⁴. Водночас, за оцінками фахівців, вітчизняний туризм «не отримав швидкого системного реагування з боку уряду у вигляді впровадження можливих заходів на підтримку туристичної галузі, якщо порівнювати із середнім реагуванням і типами заходів, запроваджених урядами сусідніх країн і країн-членів ЄС» (Hotel & Destination Consulting, 2020, с. 5)⁵. Значне відставання в темпах впровадження заходів, спрямованих на підтримку туристичного сектора, ставить під загрозу конкурентоспроможність галузі на світовому ринку.

Для стимулювання відновлення туристичного сектора, як і економіки країни загалом, ширшого застосування мають набути наступні інструменти: фінансові гарантії, прямі позики, субсидії на заробітну плату, відтермінування та зменшення податкових і соціальних внесків, відтермінування погашення кредитів та надання нових позик із

¹ UKRAINE 2021. Annual Research. *World Travel & Tourism Council*. URL: <https://wttc.org/Research/Economic-Impact> (дата звернення: 15.10.2021).

² За оцінками Міністерства культури та інформаційної політики України щодо втрати імпорту та експорту послуг, пов'язаних з подорожами, від пандемії. *Міністерство культури та інформаційної політики України*. URL: <https://mkms.gov.ua/news/3733.html> (дата звернення: 15.10.2021).

³ UKRAINE 2021 Annual Research. *World Travel & Tourism Council*. URL: <https://wttc.org/Research/Economic-Impact> (дата звернення: 17.10.2021).

⁴ Пандемія COVID-19 та її наслідки у сфері туризму в Україні. (Оновлення до документа «Дорожня карта конкурентоспроможного розвитку сфери туризму в Україні»). *Hotel & Destination Consulting*. URL: <https://ntoukraine.org> (дата звернення: 20.10.2021 р.).

⁵ Там само.

м'якими умовами погашення, прямі гранти або надання грошових коштів для мікропідприємств та самозайнятих (Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України, 2020, с. 10)¹. Використання зазначених інструментів дозволить нівелювати такі загрози економічної безпеки галузі, як зростання боргових зобов'язань, втрата ліквідності, погіршення плато- і кредитоспроможності, зниження інвестиційної привабливості тощо.

Переборення наявних негативних тенденцій в туризмі, що сформувалися під впливом загроз його економічній безпеці, обумовлює необхідність активного використання інновацій, серед яких особлива увага має бути приділена цифровим технологіям та інформаційному позиціонуванню туристичної сфери у віртуальному просторі. Нині цифровізація стає інструментом, що дозволяє мінімізувати таку безпекову загрозу, як зниження конкурентоспроможності туристичних послуг через їх низьку інноваційність. До того ж впровадження онлайн-форм і цифрових інструментів у наданні туристичних послуг дозволяє зменшити контакти під час взаємодії туристів та надавачів туристичних послуг, що набуло особливого значення в умовах пандемії COVID-19.

З огляду на ситуацію, що склалася, коли запровадження карантинних обмежень в Україні та в переважній більшості країн світу зумовило зміну поведінки економічних суб'єктів як на рівні споживання, так і на рівні виробництва, і домінуючими принципами мотивації стала обережність на фоні постійної невизначеності (Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, 2021, с. 21)², постає потреба переорієнтації на стимулювання розвитку внутрішнього туризму. Тим більше, що країна має наявний достатній потенціал для його розвитку. Чинником стимулювання подальшого розвитку та ефективного використання туристичного потенціалу країни та її регіонів є розроблення й реалізація програм, проектів з популяризації туристичних послуг, а також планування і промоція туристичних та культурних подій тощо (Васильців, Лупак, Рудковський, & Белікова, 2019). Забезпеченню розвитку туристичної галузі країни та підвищенню конкурентоспроможності дестинацій сприятиме їх зосередження на механізмах зростання та максимального використання власного туристичного потенціалу (Dogru, Suess, & Sirakaya-Turk, 2020).

Для подальшого забезпечення туристичної галузі від ризиків негативного впливу пандемії COVID-19 важливо вивчати передовий досвід країн світу щодо їх подолання та розробляти нові механізми для її ефективного функціонування в майбутньому.

Висновки. Отже, під впливом процесів глобалізації та інтеграції туризм набуває стрімкого розвитку і є детермінантою впливу на зростання економіки країни й підвищення її конкурентоспроможності на світових ринках.

Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що розвиток туристичної галузі та її економічна безпека значно залежать від впливу зовнішніх та внутрішніх деструктивних чинників, які створюють відповідні ризики й загрози. Саме під впливом загроз і небезпек туристична галузь має постійно адаптуватися до нових викликів, знаходити і вдосконалювати відповідні захисні механізми, які сприятимуть забезпеченню її цілісності та стійкості.

Аналіз показників розвитку туризму в Україні показав, що в 2013–2019 рр. значних змін зазнала динаміка туристичних потоків: мало місце значне збільшення кількості громадян, які виїжджали за кордон, та зростання їх частки в загальному туристичному потоці (з 49 % у 2013 р. до 68 % у 2019 р.). Чітко вираженою динамікою до зростання характеризувалися показники кількості туристів, яких обслуговували туроператори та турагенти, що відбувалося в основному за рахунок кількості подорожуючих, які здійснювали поїздки за кордон. У 2020 р. значення кількісних та якісних показників туристичного ринку різко знизилися, що стало результатом дестабілізуючого впливу пандемії COVID-19. Через запровадження як загальних заходів безпеки, встановлених всесвітніми організаціями, так і заходів безпеки, встановлених окремими країнами та туристичними об'єктами, туристична галузь опинилася в кризовій ситуації. Загальний внесок подорожей і туризму до ВВП країни у 2020 р. порівняно з 2019 р. знизився майже вдвічі.

Нестабільне середовище створило нові загрози та небезпеки для ефективної діяльності суб'єктів туристичної галузі та обумовило висунення більш жорстких вимог до них щодо організації безпеки та охорони здоров'я туристів. Водночас подолання наслідків впливу цих загроз лежить за межами туристичного ринку. Подальший розвиток вітчизняної туристичної сфери, забезпечення її безпеки значною мірою залежить від консолідо-

¹ Комплексний пакет загальнодержавних антикризових заходів подолання наслідків пандемії та створення передумов до сталого соціально-економічного зростання. *Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України*. Харків, 2020. URL: https://ndc-ipr.org/media/posts/presentations/COVID_Антикризові_заходи_Id1cWOb.pdf (дата звернення: 28.09.2021).

² Консенсус-прогноз «Вплив COVID-19 на економіку і суспільство країни: підсумки 2020 року та виклики і загрози постпандемічного розвитку». Департамент стратегічного планування та макроекономічного прогнозування. *Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України*. Квітень 2021. 68 с.

ваних зусиль державних органів, громадськості та бізнесу. Переборення наявних негативних тенденцій потребує розроблення комплексних і системних заходів, а також алгоритмів їх реалізації із застосуванням правових, фінансових та інноваційних інструментів впливу на сферу туризму. Активне використання інноваційних цифрових ресурсів дозволить мінімізувати безпекові загрози, підви-

щити конкурентоспроможність туристичних послуг, зменшити контакти під час взаємодії туристів та надавачів туристичних послуг.

Перспективою подальших досліджень є формування системи критеріїв економічної безпеки туристичної галузі країни для підвищення ефективності системи протистояння загрозам, що чинять негативний вплив на учасників туристичного ринку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Васильців Т. Г., Лупак Р. А., Рудковський О. В., Белікова С. О. Аспекти безпеки розвитку туристичної галузі України в умовах гібридних загроз. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 11. С. 10–15. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2019.11.10>.
2. Agbola F. W., Dogru T., Gunter U. Tourism Demand: Emerging Theoretical and Empirical Issues. *Tourism Economics*. 2020. Vol. 26, Issue 8. Pp. 1307–1310. DOI: <https://doi.org/10.1177/1354816620956747>.
3. Голод А. П. Безпека туризму як об'єкт регіональних економічних досліджень. *Інноваційна економіка*. 2014. № 4. С. 190–194.
4. Ткач В. О. Сутність і специфіка економічної безпеки в індустрії туризму. *Український журнал прикладної економіки*. 2019. Том 4. № 3. С. 33–38.
5. Єрмаченко В. Є. Концептуальні підходи до визначення загроз розвитку туризму в Україні. *Проблеми економіки*. 2015. № 1. С. 79–84.
6. Забаштанський М. М., Забаштанська Т. В., Роговий А. В. Економічна безпека держави в умовах трансформаційних змін туристичної галузі України. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2019. Вип. 4(1). С. 50–55. DOI: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-4-7>.
7. Маркіна І. А., Маховка В. М. Загрози і небезпеки в діяльності підприємств туристичної сфери. *Проблеми економіки*. 2015. № 3. С. 135–142.
8. Кальченко О. М. Економічна безпека підприємств туристичної сфери. *Вісник Чернігівського державного технологічного університету*. Серія: Економічні науки. 2013. № 1. С. 136–143.
9. Пубов А. В., Шербан О. Я. Методичні підходи до управління економічною безпекою туристичних підприємств. *Регіональна економіка*. 2020. № 1(95). С. 160–164. DOI: <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2020-1-17>.
10. Wolff K., Larsen S., Øgaard T. How to define and measure risk perceptions. *Annals of Tourism Research*. 2019. Vol. 79. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.annals.2019.102759>.
11. Sano K., Sano H. The effect of different crisis communication channels. *Annals of Tourism Research*. 2019. Vol. 79. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.annals.2019.102804>.
12. Чвертко Л. А., Вінницька О. А., Корнієнко Т. О. Стан та проблеми розвитку туристичного страхування в Україні. *Актуальні проблеми розвитку економіки регіону*. 2020. Вип. 16. Т. 1. С. 58–67. DOI: <https://doi.org/10.15330/apred.1.16.58-67>.
13. Даниліна С. О., Коцюрубенко Г. М., Шикіна О. В. Фінансово-економічні наслідки пандемії для світової туристичної галузі. *Причорноморські економічні студії*. 2020. Вип. 52–1. С. 29–34. DOI: <https://doi.org/10.32843/bses.52-4>.
14. Кулінич І. Я., Жигало І. І., Ярмола К. М. Туристична галузь в умовах пандемії COVID-19: тенденції та заходи підтримання. *Бізнес Інформ*. 2021. № 1. С. 177–184. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-1-177-184>.
15. Аппельт Г. В. Визначення змін у туристичній галузі, що сформувалися під впливом загальноприйнятих заходів безпеки у зв'язку з пандемією COVID-19. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Економіка і менеджмент. 2020. Вип. 43. С. 58–62. DOI: <https://doi.org/10.32841/2413-2675/2020-43-9>.
16. Do V., Nguyen N., D'Souza C., Bui H. D., Nguyen T. N. H. Strategic responses to COVID-19: The case of tour operators in Vietnam. *Tourism and Hospitality Research*. 2021. Vol. 22(1). P. 5–17. DOI: <https://doi.org/10.1177/1467358421993902>.
17. Raki A., Nayer D., Nazifi A., Alexander, M., Seyf S. Tourism recovery strategies during major crises: The role of proactivity. *Annals of Tourism Research*. 2021. Vol. 90(3). DOI: <https://doi.org/10.1016/j.annals.2021.103144>.
18. Caballero-Morales S.-O. Innovation as recovery strategy for SMEs in emerging economies during the COVID-19 pandemic. *Research in International Business and Finance*. 2021. Vol. 57. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2021.101396>.
19. Berisha Oehaja A. Response strategies for SMEs in the time of pandemic COVID-19. *Revista Latinoamericana De Investigación Social*. 2021. Vol. 4(1). P. 57–64. URL: <http://revistasinvestigacion.lasalle.mx/index.php/relais/article/view/2936> (дата звернення: 12.10.2021).
20. Ареф'єва О. В., Кузенко Т. Б. Планування економічної безпеки підприємств. К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2005. 170 с.
21. Денисов О. Є. Теоретичний дискурс сутності та становлення вчення про економічну безпеку галузі у відкритій економіці. *Інтелект XXI*. 2017. № 4. С. 9–13.
22. Захаров О. І., Снігир А. В. Аналіз загроз економічній безпеці туристичних підприємств. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія економічна. 2014. Вип. 2. С. 297–305.
23. Фокіна Н. А. Классификация факторов угроз экономической безопасности предприятий сферы туризма. *Ученые записки Крымского федерального университета имени В. И. Вернадского*. Экономика и управление. 2017. Т. 3 (69). № 4. С. 107–114.
24. Kutyliuk I., Sharoval V., Povorozniuk I., Herasymenko T., Lytvyn O. Tourism during pandemic of Covid-19: analysis of the situation and ways out of the crisis. *Sustainable Economic Development and Advancing Education Excellence in the Era of Global Pandemic*. (36th IBIMA). 2020. P. 8888–8897.
25. Васильців Т. Г., Лупак Р. А., Рудковський О. В., Белікова С. О. Характеристика економічної безпеки розвитку сфери обслуговування України. *Ефективна економіка*. 2019. № 9. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.9.1>.
26. Dogru T., Suess C., Sirakaya-Turk, E. Why Do Some Countries Prosper More in Tourism than Others? Global Competitiveness of Tourism Development. *Journal of Hospitality & Tourism Research*. 2020. Vol. 45, Issue 1. P. 215–256. DOI: <https://doi.org/10.1177/1096348020911706>.

Стаття надійшла до редакції 19.11.2021 р.

Стаття рекомендована до друку 15.12.2021 р.

Liudmyla Chvertko*, PhD, Associate Professor

luda_um@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0003-2788-6991>

Iryna Kyryliuk*, PhD, Associate Professor

irina_kurul@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-9814-195X>

*Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

2 Sadova Str. Uman, 20300, Ukraine

THREATS TO ECONOMIC SECURITY OF THE TOURIST INDUSTRY OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF MODERN CHALLENGES

Abstract. The purpose of the article is to substantiate the patterns of tourism development in Ukraine, formed under the influence of threats to the economic security of the industry, and outline the measures, the implementation of which will overcome the existing negative trends. The article outlines the tourism industry of Ukraine, given the financial and socio-economic crises of recent years, political instability, the war in the east, and the spread of the COVID-19 pandemic, which pose threats and risks and affect the economic security of tourism, significantly loses of competition with other countries in the world. The survey proves that at the present stage, the key direction of modernization of the tourism sector is to ensure the safety of tourism by minimizing the impact of these threats on all participants in the tourism market and the industry as a whole.

The conceptual apparatus of economic security of the tourism industry is characterized, threats to its stability and the ability of tourism enterprises to ensure stable results of activity and to occupy steady positions in the tourist market. Installed classification of factors threatening the economic security of the tourism industry on the basis of «level emergence» (megalevel, macrolevel, mesolevel). Generalized theoretical developments on counteracting threats and challenges to the economic security of the tourism industry by preventing and eliminating the impact of their negative effects on the development of this sector of the economy.

The authors analyze the influence of external and internal destructive factors on tourism development. We found that modern threats have created conditions of increased risk in the tourism industry of Ukraine, which has led to a reduction in external tourist flows and contributed to the growth of demand for domestic tourism, which is less dependent on external factors. The authors of the article identified the need to form a special system for managing threats to the economic security of the tourism industry, both at the national level and at the level of individual tourism entities.

The article substantiates that the set of circumstances created by the COVID-19 pandemic determined the emergence of new threats and dangers to the effective operation of the tourism industry. This necessitates a solution to the problem of ensuring a sufficient level of security for the development of tourism in the conditions of modern challenges. Research determines that in resolving a wide range of issues related to tourism development and ensuring its safety, an important role is given to the consolidated work of government agencies, the public, and businesses. It is proved that overcoming the existing negative trends in tourism, which were formed under the influence of threats to its economic security, will be possible with the active use of innovations, among which special attention should be paid to digital technologies and the information positioning of tourism in cyberspace.

Keywords: **Tourism, Subjects of Tourism Activities, Tourism Risk, Tourism Security, Security Threats, Economic Security of the Tourism Industry.**

JEL Classification: F52; Z30; Z31; Z32; H12.

REFERENCES

1. Vasylytsiv, T., Lupak, R., Rudkovsky, O., & Byelikova, S. (2019). Aspects of safety of development of Ukraine tourism in the conditions of hybrid threats. *Investytsiyni: praktyka ta dosvid*, 11, 10-15. doi: <https://10.32702/2306-6814.2019.11.10>. (in Ukrainian)
2. Agbola, F. W., Dogru, T., & Gunter, U. (2020). Tourism Demand: Emerging Theoretical and Empirical Issues. *Tourism Economics*, 26(8), 1307-1310. doi: <https://10.1177/1354816620956747>.
3. Holod, A. P. (2014). Tourism security as an object of regional economic research. *Innovative economy*, 4, 190-194. (in Ukrainian)
4. Tkach, V. O. (2019). Essence and specificity of economic security in the tourism industry. *Ukrainian Journal of Applied Economics*, 3(4), 33-38. (in Ukrainian)
5. Yermachenko, V. Ye. (2015). Conceptual Approaches to Identification of Threats to the Development of Tourism in Ukraine. *The problems of economy*, 1, 79-84. (in Ukrainian)

6. Zabashtanskyi, M. M., Zabashtanska, T. V., & Rogovyi, A. V. (2019). Economic security of the state in conditions of the transformation changes of the tourist industry of Ukraine. *Problems of Systemic Approach in the Economy*, 4(1), 19, 50-55. doi: <https://doi.org/10.32782/2520-2200/2019-4-7>. (in Ukrainian)
7. Markina, I. A., & Makhovka, V. M. (2015). Threats and dangers in the activities of tourism enterprises. *Problems of the economy*, 3, 135-142. (in Ukrainian)
8. Kalchenko, O. M. (2013). Economic security of tourism enterprises. *Bulletin of Chernihiv State Technological University*, 1, 136-143. (in Ukrainian)
9. Tsubov, L. V., & Shcherban, O. Ya. (2020). Methodical approaches to managing the economic security of tourism enterprises. *Regional economy*, 1(95), 160-164. doi: <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2020-1-17>. (in Ukrainian)
10. Wolff, K., Larsen, S., & Øgaard, T. (2019). How to define and measure risk perceptions. *Annals of Tourism Research*, 79, November. doi: <https://doi.org/10.1016/j.annals.2019.102759>.
11. Sano, K., & Sano, H. (2019). The effect of different crisis communication channels. *Annals of Tourism Research*, 79, November. doi: <https://doi.org/10.1016/j.annals.2019.102804>.
12. Chvertko, L. A., Vinnyska, O. A., & Korniienko, T. O. (2020). State and problems of tourist insurance development in Ukraine. *The actual problems of regional economy development*, 16(1), 58-67. doi: <https://doi.org/10.15330/apred.1.16.58-67>. (in Ukrainian)
13. Danylina, S. O., Kotsiurubenko, H. M., & Shykina, O. V. (2020). Financial and Economic Consequences of the Pandemia for the World Tourism Industry. *Prychornomorski ekonomichni studii*, 52(1), 29-34. doi: <https://doi.org/10.32843/bses.52-4>. (in Ukrainian)
14. Kulyniak, I. Ya., Zhyhalo, I. I., & Yarmola, K. M. (2021). Tourism industry in the context of the COVID-19 pandemic: trends and support measures. *Business Inform*, 1, 177-184. doi: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-1-177-184>. (in Ukrainian)
15. Appelt, H. V. (2020). Identification of changes in the tourism industry that have been influenced by common security measures in connection with the COVID-19 pandemic. *Scientific Bulletin of the International Humanities University*, 43, 58-62. doi: <https://doi.org/10.32841/2413-2675/2020-43-9>. (in Ukrainian)
16. Do, B., Nguyen, N., D'Souza, C., Bui, H. D., & Nguyen, T. N. H. (2021). Strategic responses to COVID-19: The case of tour operators in Vietnam. *Tourism and Hospitality Research*, 22(1), 5-17. doi: <https://doi.org/10.1177/1467358421993902>.
17. Raki, A., Nayer, D., Nazifi, A., Alexander, M., & Seyf, S. (2021). Tourism recovery strategies during major crises: The role of proactivity. *Annals of Tourism Research*, 90(3), 103144. doi: <https://doi.org/10.1016/j.annals.2021.103144>.
18. Caballero-Morales, S.-O. (2021). Innovation as recovery strategy for SMEs in emerging economies during the COVID-19 pandemic. *Research in International Business and Finance*, 57. doi: <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2021.101396>.
19. Berisha Qehaja, A. (2021). Response strategies for SMEs in the time of pandemic COVID-19. *Revista Latinoamericana De Investigación Social*, 4(1), 57-64. Retrieved from <http://revistasinvestigacion.lasalle.mx/index.php/relais/article/view/2936>.
20. Arefieva, O. V., & Kuzenko, T. B. (2005). *Planning of economic security of enterprises*. Kyiv: European University Publishing House. (in Ukrainian)
21. Denysov, O. Ye. (2017). Theoretical discourse of the essence and formation of the doctrine of economic security of the industry in an open economy, *Intelligence XXI*, 4, C. 9-13. (in Ukrainian)
22. Zakharov, O. I., & Snihur, A. V. (2014). The analysis of the economic security threats of tourism enterprises. *Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs*, 2, 297-305. (in Ukrainian)
23. Fokina, N. A. (2017). Classification of factors of threats to the economic security of tourism enterprises. *Scientific notes of the V. I. Vernadsky Crimean Federal University. Economics and Management*, 3(69), 4, 107-114. (in Russian)
24. Kyryliuk, I., Shapoval, V., Povorozniuk, I., Herasymenko, T., & Lytvyn, O. (2020). Tourism during pandemic of Covid-19: analysis of the situation and ways out of the crisis. *Sustainable Economic Development and Advancing Education Excellence in the Era of Global Pandemic*. (36th IBIMA), 8888-8897.
25. Vasylytsiv, T., Lupak, R., Rudkovsky, O., & Byelikova, S. (2019). Characteristics of the economic security of the service sector in Ukraine. *Efficient economy*, 9. doi: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.9.1> (in Ukrainian)
26. Dogru, T., Suess, C., & Sirakaya-Turk, E. (2020). Why Do Some Countries Prosper More in Tourism than Others? *Global Competitiveness of Tourism Development. Journal of Hospitality & Tourism Research*, 45(1), 215-256. doi: <https://doi.org/10.1177/1096348020911706>.

The article was received by the editors 19.11.2021.

The article is recommended for printing 15.12.2021.